

АРХИВИТЕ – НЕОБХОДИМИТЕ ИНСТИТУЦИИ ЗА ИЗСЛЕДВАНИЯТА ПО НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

Анка Игнатова

*ARCHIVES – THE ESSENTIAL INSTITUTIONS FOR RESEARCH
ON THE EARLY-MODERN AND CONTEMPORARY
HISTORY OF BULGARIA*

Anka Ignatova

Abstract: *In the present publication, the achievements of the Bulgarian archives are presented with regard to meeting society's needs for retrospective documentary information, and more specifically, those of the historical community. The issues related to the acquisition of archival materials (particularly copies of foreign written sources connected to Bulgarian history) are also examined in the context of the preparation of the multi-volume History of Bulgaria. Attention is paid to the existence and quality of the scientific reference apparatus, which has a direct impact on access to archival documents, as well as to the publication and digitization of archival finding aids and documents that contribute to the expansion of access to materials within the National Archival Funds.*

Keywords: *archives, State/National Archival Fund, acquisition, access to archival documents.*

Една от основните задачи на архивите в съвременния свят е осигуряването на максимално широк достъп до съхраняваните от тях документи с оглед на по-интензивното им използване за най-различни цели. Тази тема трайно присъства и в българската научна литература по архивистика. Налице са и отделни публикации, както и части от монография, които засягат пряко проблема относно използването на документалния ресурс на архивите за целите на историческото познание [Матеева, М. 1973; Нейкова, А. 2004; Пенджекова-Христева, Р. 2014; Кочанкова, А. 2013 и др.]. Вниманието заслужават и някои доклади, включени в сборниците от трите издания на националния семинар „Архиви и история“, организирани от катедра „Архивистика и методика на обучението по история“ при Исто-

рическият факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ [**Архиви и история...**, 2020, 2021, 2024]. В настоящата публикация се разглежда ролята на българските архивни институции за информационното осигуряване на историческата наука и преди всичко за периода на Новото и най-новото време.

Архивите като публични институции възникват най-напред във Франция след революцията в края на XVIII в. През следващия, XIX в. повечето държави в Европа последват примера на тази страна. Това е векът „на появата на националните държави, националните архиви, съвременната историческа наука и исторически методи, които наблягат на разкази, основани на надеждни доказателства“ [**Records...**, 2023, р. 3, pass]. Според популярната периодизация на историята на архивите, представена от Робер-Анри Ботие на Шестия международен конгрес на архивите в Мадрид през 1968 г., от началото на XIX в. архивите се превръщат от „арсенали на властта“ в „лаборатории по история“. Новоучредените архивни институции подпомагат развитието на историческата наука, осигурявайки на изследователите по-лесен достъп до необходимата им изворова база. От ключово значение е и възприемането на принципа на произхода по отношение на организацията на огромните масиви от документи, които се съсредоточават в държавните архиви (през 1841 г. във Франция, а до края на века в повечето европейски страни). Пофондовото съхранение на документите, при което възникналите в дадена институция ценни документи се запазват в историческия архив като едно цяло, без да се нарушава органическата връзка между тях, е до голяма степен гаранция за достоверността на отделните документи и възможност за извличане на максимална информация от тях.

В края на XIX в. е разработена и теорията за архивния фонд от Самюел Мюлер, Йохан Фейт и Робърт Фруин в прочутото „Ръководство за класиране и описание на архивите“, която е в основата на архивната наука и практика. Неслучайно американският теоретик архивист Теодор Р. Шеленберг в средата на XX в. определя труда на тримата хонландци като „библия на съвременните архивисти“ [**Кук, Т.** 1996, с. 30].

Архивите като специализирани институции в България се появяват едва в средата на XX в. Това значително закъснение спрямо останалите европейски страни специалистите обясняват с прекъснатите традиции в държавното и обществено устройство и с факта, че „Единичните наследени от предишни векове документи са без значение като източник на държавнически (управленски) опит и за тях вече си спомнят само авторите на мемоарна литература за освободителните борби и малка група хора, професионално занимаващи се с история“ [**Петкова, Ст.** 2011, с. 67 и др.]. Друга причина, на която обръща внимание изявеният културолог и библиограф проф. Ани Гергова, е утвърдилата се след Освобождението практика да се публикуват нормативни актове и други официални

документи на държавната администрация както в периодични, така и в самостоятелни издания [Гергова, А. 2006, с. 112–114]. Днес тези документални публикации, реализирани за оперативни цели, се използват от изследователите в качеството им на печатна изворова база, която включва и немалко унищожени впоследствие документи. Основната причина за загубата на част от документалното наследство на следосвобожденска България е именно закъснялата институционализация на архивите, въпреки неколкостепенните опити в тази посока.

Липсата на държавни архиви у нас, които са необходими наред с библиотеките и музеите за информационно осигуряване на съвременната българска историческата наука, чието начало се поставя към края на XIX – началото на XX в., се компенсира в известна степен от множеството по-големи или по-малки архивни сбирки, формирани към различни институции и ведомства до средата на миналия век. Сред тях се открояват Архивният и Ориенталският отдел на Народната библиотека в София (като на Архивния отдел през 1921 г. е възложена функцията и на държавен архив), сбирките на БАН, на Църковния историко-археологически музей, на Пловдивската народна библиотека и музей, на Столична община, Военноисторическият архив (ВИА) и др. Съхраняваните в различни институции исторически ценни документи, с изключение на ВИА, са предимно от периода на Българското възраждане. Една немалка част от тях се въвеждат в научно обращение, вкл. и чрез обнародването им¹.

Напълно обясним е интересът от страна на Българската армия към определена част от собственото ѝ документално наследство. Военноисторическият архив се формира от учредената през 1914 г. към Щаба на армията Военноисторическа комисия във връзка с изпълнението на основната ѝ задача – да напише историята на войните за национално освобождение на България. В хода на изложението на историите на Сръбско-българската, Балканските и Първата световна война (общо 15 тома, като историята на последната остава недовършена) са публикувани множество документи [Игнатова, А. 2000].

Като цяло обаче вниманието на българските историци до края на Втората световна война е насочено предимно към средновековната бъл-

¹ На публикуването на документи от възрожденския период са посветени няколко статии на Андриана Нейкова: [Документалните публикации за Възраждането в периодичните издания – начален етап на археографска дейност. – *Известия на държавните архиви*, кн. 40, 1980, 55–70; Нормализацията на правописа при публикуването на българските архивни документи от епохата на Възраждането. – *Известия на държавните архиви*, кн. 38, 1979, 95–106; Предназначение, тематика и видове документални издания за историята на Възраждането. – *Известия на държавните архиви*, кн. 42, 1981, 35–50, и др.]

гарска държава. Изворовата база, от която те се нуждаят, е в чуждестранни архиви, библиотеки, музеи и др., тъй като запазените сред българите документални свидетелства за собствената им история до XIX в. са незначителни. С издирването и публикуването на извори за българската история се ангажира създадената през 1905 г. към Министерството на народното просвещение Археографическа комисия, чиято дейност е продължена от БАН. Резултатите се оценяват като твърде скромни и далеч от постиженията на редица държави, включително и съседни [Вж повече: **Нейкова, А.** 2000; **Ников, П.** 1920/1921].

На Първото национално съвещание на историците през 1948 г., когато се обсъжда проблемът за изворовата база на историческата наука при новите общественно-политически условия, както отбелязва проф. Ст. Петкова в своя публикация, никой освен Петър Миятев не поставя въпроса къде се намират тези извори, респ. въпроса за необходимостта от държавни архиви [**Петкова, Ст.** 2010, с. 31–32]. Именно на П. Миятев, в качеството на уредник на наскоро създадения Архивен институт на БАН, ръководството на Академията възлага изнасянето на основния доклад на състоялото се в края на 1949 г. съвещание за състоянието и задачите на българското архивно дело, което не дава особен резултат. В края на десетилетието се изработват няколко законопроекта за държавни архиви от различни институции.

Основополагащи за българската архивна система се оказват нормативните документи, разработени през лятото на 1951 г. от специална комисия под ръководството на Николай Романович Прокопенко, зам.-председател на Главното архивно управление на СССР, в чийто състав влизат и изявени български историци [**Симеонова, Е.** 1971, с. 89]. На 10 октомври 1951 г. Президиумът на Народното събрание приема Указ № 515 за създаване на Държавен архивен фонд (ДАФ) „с цел да се централизират отчитането, регистрацията и съхраняването, а така също и *научното* [курсивът е мой] и практическо използване на документалните материали, принадлежащи на Народна република България“. В състава на ДАФ „влизат всички документални материали, които имат политическо, научно и практическо значение, независимо от тяхното времепроизхождение, съдържание, оформление, техника и начин на възпроизвеждане“ [**Сборник от нормативни актове...**, 1978, с. 7]. С този нормативен документ и последвалото го Постановление № 344 на Министерския съвет от 18 април 1952 г. за организиране на Държавен архивен фонд и одобряване Правилника на Архивното управление при Министерството на вътрешните работи се поставя началото на изграждането на централизирана мрежа от държавни архиви – Централен държавен исторически архив (ЦДИА), Централен държавен архив на Народна република България (ЦДА на НРБ) и окръжни държавни архиви (ОДА), начело с Архивно упра-

вление. Някои ведомства и институции успяват да си извоюват правото да запазят при себе си формираните от тях архивни сбирки и да съхраняват занапред възникващите ценни документи. Със Закона за Държавния архивен фонд от 1974 г. те официално получават статут на ведомствени архиви с постоянен състав на документите. Извън регламентирания в закона архивни институции функционира и автономна мрежа от архиви на Българската комунистическа партия, достъпът до които е строго контролиран, както впрочем и Архивът на Държавна сигурност.

Първостепенна задача на новосъздадените архиви е издирването според профила на всеки от тях на документи, с оглед спасяването на оцелялото архивно наследство. Друга не по-малко важна задача е научно-техническата обработка на документите съобразно преведените на български език методически изисквания на Главното архивно управление на СССР (съответстващи на постиженията на световната архивистика). С цел обаче да бъдат своевременно предоставени за използване и въведени в научно обращение натрупващите се огромни документални масиви (предимно от учрежденски произход) Архивно управление решава да се пристъпи към т. нар. първична обработка на фондовете с идеята след време да се извърши тяхната действителна научно-техническа обработка (до която обаче така и не се стига). За съжаление, грешки при експертизата, систематизирането и описването на документите в архивните фондове се срещат и след времето на т. нар. първична обработка. С този проблем се е сблъсквал всеки потребител на архивна информация. За реалния достъп до документите от съществено значение е наличието на качествен научно-справочен апарат към тях (инвентарни описи, пътеводители, каталози, прегледи и др.). Това е една от задачите, която също е във фокуса на вниманието на Архивно управление от самото му създаване.

Още през първата година от съществуването си новосъздадените архивни институции се заемат с проучване на „задачите на научноизследователски институти с оглед тяхното подпомагане“ и отчитат: „Първите стъпки по това използване у нас са налице. Софийският градски и окръжен държавен архив през 1952 г. бе посетен от 25 научни изследователи. Те са използвали различни фондове – на Градоустройствената дирекция, материали и изказвания на др. Г. Димитров и Благоев, материали по благоустройството и др. В Пловдив са използвани архивни единици от фонда „Училищна инспекция“. Използван е фондът на „Регентството“ в Централния държавен архив на НРБ...“ [Архив на българските архиви..., 2021, с. 734]. Същевременно се отправят критики към Отдел „Използване“ при Архивно управление, че „не оползотвори достатъчно добре събраните от научни институти данни, не ги проанализира добре и с това не спомогна достатъчно при изготвянето на тримесечните планове на държавните архиви по комплектуването“. Изтъква се необходимостта от създаване на

научно-справочен апарат (обзори, каталози и др.) към документите, тъй като само с негова помощ е възможно използването им [**Архив на българските архиви...**, 2021, с. 734].

Първото десетилетие от съществуването на архивната система се определя като „време преди всичко на усилено организационно устройство“. През следващото десетилетие, когато в самото му начало държавните архиви сменят ведомствената си подчиненост (от МВР преминават към Министерството на просветата и културата, а след разделянето му – към Комитета за изкуство и култура (КИК), „архивната система се приспособява адекватно и бързо към променящите се условия и достига значими успехи в създаването и използването на документалната база“, независимо от трудните условия (вкл. и финансови) [**Държавните архиви...**, 2001, с. 21].

В началото на 1964 г., месец след Второто национално съвещание на българските историци (13 и 14 януари), КИК официално възлага на архивите да организират централизирано и съгласувано с различни институции издирване, копиране и използване на копия на чуждестранни документи за българската история. В тази връзка е разработен Национален план. В спогодбите със страните от Източния блок започва да се включва клауза за безвалутен обмен на копия на документи (под формата на микрофилми) и се постигат договорености и с архиви от други европейски страни [**Държавните архиви...**, 2001, с. 24].

Дейността по издирването на извори за българската история в чужбина значително се разширява след Решението на Политбюро на ЦК на БКП от 21 май 1968 г. за написване на многотомна „История на България“ [ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е.199, л. 8–12], което впрочем се приема за условна начална граница на последния период в развитието на българската историческа наука по времето на социализма [Хаджиниколов, В. 1989, с. 4, 9]. В документа се посочва, че Политбюро приветства инициативата на Института за история, който е „започнал подготвителната работа за написването на многотомната история на България“, и че трудът трябва да се основава на „всички досегашни научни изследвания и на значителен нов изворов и документален материал“ [ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 199, л. 8]. В тази връзка се счита за целесъобразно на първо място „да се предостави на членовете на авторския и редакторския колектив пълна възможност да ползват всички документални материали, съхранявани в ЦДИА, ЦДА на НР България, ЦПА при ЦК на БКП, ВИА, БИА при Народната библиотека „Кирил и Методий“, в архивите на Министерството на външните работи, на К[омитета за] Д[ържавна] С[игурност], окръжните архиви и други архивохранилища в страната, свързани със съответните периоди от историята на България...“. На второ място се изисква от КИК „да разшири, подобри и приведе в състояние за научно ползване документалната

база на държавните архиви, като утвърди най-целесъобразен режим за ползване на намиращите се в тях архивни материали“ [ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е.199, л. 10]. На Министерството на външните работи и на Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина се възлага задачата да оказват съдействие на автори и редактори на многотомната история при издирването на нови документи за България в различни европейски страни. Предвиждат се допълнителни средства в бюджета на БАН за 1968 – 1971 г. (по 10 000 лв. капиталистическа и 10 000 лв. социалистическа валута) за командировки, издирване и микрофилмиране на документи за българската история в чужбина и др. Поставя се изискването копията на издирените документи да се предоставят на БАН „за научно обработване и използване при написване на многотомната история на България“, след което да бъдат предадени за съхранение в ЦДИА [ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 199, л. 10].

За изпълнение на Решението на Политбюро на ЦК на БКП от 21 май 1968 г. Институтът за история изработва цялостна програма и създава групи за издирване на документи за българската история в чужбина. В изготвения през 1974 г. Доклад на Людмила Живкова (първи зам.-председател на Комитета за изкуство и култура и председател на Междуведомствената комисия към КИК за издирване и опазване на българските паметници на културата в чужбина) до председателя на Министерския съвет Станко Тодоров относно издаването на постановление за издирването и микрофилмирането на архивни документи за българската история, съхранявани в чужбина, се посочва, че по това време в Института за история вече са постъпили над 400 000 кадъра микрофилми на чуждестранни документи, а богати сбирки от такива микрофилми са обособени и в други институции у нас² [ЦДА, ф. 540, оп. 1С, а.е. 12, л. 4]. В документа се изтъква, че Централно управление на архивите при Министерството на информацията и съобщенията и всички държавни архиви „навреме насочиха вниманието си и към чуждестранните архиви като източник за попълване на Държавния архивен фонд на НР България с копия от документи, отнасящи се за българската история“ и в ЦДИА вече има над 200 000 кадъра микрофилми на такива документи. В резултат от работата на български историци и архивисти в почти всички по-големи архиви в Европа към 1974 г. в страната ни са доставени общо около 800 000 ка-

² В ЦПА – 79 000 кадъра микрофилми на документи, в НБКМ – над 7000 кадъра микрофилми и 3000 фотокопия на документи, в Научния архив на БАН – 32 000 кадъра микрофилми, в Института по балканистика при БАН – 2596 кадъра микрофилми, в Музея на революционното движение – 500 кадъра микрофилми, в Музея на българо-съветската дружба – 25 000 кадъра микрофилми [ЦДА, ф. 540, оп. 1С, а.е. 12, л. 4–5].

дъра микрофилми“ [ЦДА, ф. 540, оп. 1С, а.е. 12, л. 5]³.

Набавянето на необходимите за написването на многотомната история на България чуждестранни писмени извори е съпътствано и с някои слабости. На първо място сред тях е липсата на съгласуваност между представителите на различните институции, която води до децентрализация, и произтичащата от нея „вредна последица – неколнократното изразходване на валутни средства за издирването и микрофилмирането на едни и същи документи. ...“ [ЦДА, ф. 540, оп. 1С, а.е. 12, л. 5–6]. В отделни случаи заплатените с държавни средства микрофилми стават частна собственост на учени и на практика недостъпни за обществеността. В посочения доклад се отбелязва също: „Неблагополучията в това отношение се дължат и на неправилното третиране на чуждестранните извори за българската история, само като обект на еднократно изследване, без да се гледа на тях като на необходимо и важно попълнение на Държавния архивен фонд“. Акцентира се на факта, че извън вниманието на историците остават документите на пръснатите в различни части на света групи българи, които също представляват интерес за нашата история и следва да се положат усилия за прибирането им. Това са всъщност мотивите, с които се предлага на председателя на Министерския съвет да внесе за обсъждане и утвърждаване проект на постановление за реалното подобряване на издирването, микрофилмирането, опазването и използването на архивните документи, отнасящи се за българската история, съхранявани в чужбина [ЦДА, ф. 540, оп. 1С, а.е. 12, л. 6].

Основната част от постановките в посочения доклад са включени в издаденото от ЦК на БКП и МС на 27 април 1977 г. Постановление № 32 за по-нататъшно развитие и усъвършенстване на архивното дело в България. С него се разпорежда на МВнР, КИК, БАН и други заинтересовани ведомства, съгласувано с Главно управление на архивите⁴, „да предвиждат в спогодбите за културно и научно-техническо сътрудничество необходимите клаузи за издирване на отнасящите се за България документи и предоставяне на копия от тях, съхранявани в чуждестранни архиви“. Постава се изискването издирването на чуждестранни документи за българската история да се извършва съгласувано с ГУА, а всички копия на такива документи, които се съхраняват в различни институции и тези,

³ Посочените в документа данни за наличните по това време в България копия на чуждестранни документи се съдържат и в статия на тогавашния началник на Архивното управление, публикувана в сп. „Векове“ през 1974 г. [Панайотов, П. 1974, с. 128].

⁴ Така се нарича органът, управляващ архивната система от 1977 до 2007 г., който година по-рано сменя ведомствената си подчиненост, преминавайки от Министерството на информацията и съобщенията към Министерския съвет.

които ще постъпват в бъдеще, да се предоставят именно на управляващия архивната система орган [**Сборник от нормативни актове...**, 1978, с. 46]. В тази връзка през 1979 г. към ЦДИА се създава Национално хранилище за копия на документи за българската история, съхранявани в чуждестранни архиви, а през следващата година е издадена Инструкция № 1 за работа с копия на чуждестранни документи [**Държавен вестник**, бр. 71, 12 септ. 1980]⁵.

През 1983 г. ГУА и основаният през 1976 г. Международен информационен център за извори по история на Балканите и Средиземноморието (СИБАЛ)⁶ организират и оборудват с помощта на Националната комисия на НРБ за ЮНЕСКО и БАН специализирана читалня със справочна библиотека за използване на копията на документи от чуждестранните архиви [**Кабадаиев, Ж.** 1987, с. 68–69]. Преминаването на Направление „Културно-историческо наследство“ от МВНР към ГУА през същата година е от значение за попълването на ДАФ с копия на чуждестранни документи, тъй като то разполага „със значителен финансов ресурс и сериозни програми за отделните държави, координира издирването и придобиването на копия на документи от чуждестранни архивохранилища и библиотеки, отнасящи се до българската история“ [**Държавните архиви...**, 2001, с. 26]. С оглед разкриване на съдържанието на документите с по-бързи темпове към средата на 80-те години се пристъпва към „съставянето на разширени анотации към оригиналните заглавия на архивните единици или на части към тях“ [ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 19, л. 42].

В споменатото вече Министерско постановление № 32 от 1977 г. се поставя изискването за обогатяването на ДАФ и с „документи и спомени на видни учени, политически, обществени и културни дейци“ [**Сборник от нормативни актове...**, 1978, с. 46]. Проблемът относно комплектуването на архивите с документи от личен произход, които допринасят за по-пълно отразяване на миналото, занимава архивистите още през 50-те години, но придобива „особено широко обществено значение по време и след честването на 1300-годишнината от създаването на българската държава“ [**Петрова, Л.** 1983, с. 16]. За подобряването на организацията на дейността по събирането на лични фондове и спомени ръководството на ГУА създава т. нар. „пулсиращо звено“, което включва специалисти

⁵ Инструкция за отменяне на Инструкция № 1 от 1980 г. за работа с копия на чуждестранни документи (ДВ, бр. 71 от 1980 г.), издадена от Държавна агенция „Архиви“ [**Държавен вестник**, бр. 31, 23 април 2010].

⁶ СИБАЛ е създаден с цел „Насърчаване на изследванията на историята, икономиката, политиката и културата на балканските страни в библиотеки, архиви и бази данни; разпространение на резултатите от това изследване“ [CIBAL, pass].

от управлението и централните архиви, както и доброволни сътрудници. Приета е и „Дългосрочна програма за събиране на лични фондове и спомени в държавните архиви“, която има динамичен характер и обхваща времето до 1994 г. [Петрова, Л. 1983, с. 17–18]. В нея се предвижда и създаването на разгърналото се всенародно движение „Народната памет разказва“ (1983 – 1989 г.). Въпреки допуснатите грешки, предимно от организационен характер, и неговата идейно-политическа окраска движението има съществен принос за обогатяването на ДАФ с лични фондове, частични постъпления и спомени [Централният държавен архив, 2006, с. 40]. За интереса на учени и архивисти към документите от личен произход свидетелства и организираната през 1987 г. от ГУА при МС, Единния център по история и Центъра по българистика при БАН национална конференция, материалите от която са публикувани в сборника „Личните документи като исторически извор“ (София: Издателство на БАН, 1987). Изданието съдържа и библиография „Личните архивни фондове в българските архиви“, която включва инвентарни описи, прегледи и съобщения [Личните документи..., 1987].

По това време е подготвен и проект на „Указание за съставяне на кратък справочник по личните архивни фондове“, обсъден на заседание на Междуведомствения координационен съвет по архивно дело⁷, проведено на 15 декември 1987 г. В него се определят „изискванията към съставянето на своден за страната кратък справочник по личните фондове, съхранявани в държавните и ведомствените архиви с постоянен състав на документите, музеите, библиотеките и другите институти в НРБ“ и се цели да бъдат приведени в известност всички лични фондове в страната и се „изясни местонахождението на всеки един от тях“ [ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 33, л. 77]. По този начин следва да бъдат преодоляни „сериозните затруднения“ при изпозването им [ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 33, л. 75]. Във връзка с направената при обсъждането на проекта препоръка за използването на електронно-изчислителната техника при съставянето на справочника ГУА разработва отделен модул и провежда експерименти относно приложението му [ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 33, л. 90]. В окончателния си вид документът е със заглавие „Указание за съставянето на пътеводител по личните фондове в страната“. Решението да се пристъпи към подготовката на пътеводителя е взето на заседание на Междуведомствения координационен съвет от 6 декември 1988 г. [ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е.

⁷ Междуведомственият координационен съвет по архивно дело е създаден на основание Решение № 33 на Бюрото на Министерския съвет от 23 март 1983 г. „с цел да се засили общественото-държавното начало в архивната система“. Той подпомага ГУА „да осъществява единната партийна и държавна политика в областта на архивното дело“ [ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 33, л. 1].

33, л. 137–147]. За съжаление, този изключително полезен за изследователите справочник, за подготовката на който е положен не малко труд, остава нереализиран и до днес.

Въпросът за изграждането на системата от архивни справочници на всички равнища – Държавен архивен фонд, група архиви, отделен архив, архивен фонд, е сред основните задачи на архивите, тъй като от нея до голяма степен зависи използването на самите документи. За състоянието на научно-справочния апарат на държавните архиви в началото на 70-те години на XX в. може да се съди от информацията, изнесена от Мария Матеева/Кузманова в доклада ѝ „Архивното дело и историческата наука“, изнесен на състоялата се през 1972 г. научна конференция „Проблеми на българската историография след Втората световна война“, посветена на 70-годишнината от основаването на Българското историческо дружество. Ето думите ѝ: „Фактът, че повечето от историческите изследвания са извършени на основата на богат архивен материал, не може да успокои нито историци, нито архивисти. Забелязва се една тенденция на затваряне в кръга на използваните вече документи. Голямото мнозинство от архивните материали все още не са излезли в научен оборот. Налага се наред с традиционните справочници – тематични, предметни, именни картотеки, главното внимание на всички архиви в страната да се насочи към съставяне на систематичен каталог, като се развиват онези рубрики от него, които обхващат сведения за документите, най-тясно свързани с подготовката на многотомната история. Това най-резултатно ще може да бъде направено при едно активно сътрудничество между архивисти и историци. Налага се да се разширят изследванията за изграждане на единна система на научно-справочен апарат към документите на Държавния архивен фонд, базираща се на постиженията на другите страни и на съвременната наука и техника за издирване на информация от документите“ [Матеева, М. 1973, с. 138].

До края на 80-те години на XX в. се отделя значително внимание на теоретическите и практическите въпроси на изграждането на научно-справочния апарат към документите, съхранявани в архивната мрежа, а и не само там. През 1986 г. се провежда и национална научна конференция „Научно-справочният апарат в архивите и пътища за усъвършенстването му“ [Държавните архиви..., 2001, с. 49]. Започналият в края на 80-години дебат „за“ и „против“ систематичния каталог приключва през следващото десетилетие в полза на неговите отрицатели.

От съществено значение за развитието на историческата наука е и обогатяването на нейната печатна изворова база. В този процес активно се включват и архивите (самостоятелно или в партньорство с други институции), осъществявайки различни по форма документални публикации, чиято тематика най-често се определя от отбелязването на кръгли

годишнини от събития и личности. За съжаление, опитът за координиране и планиране на дейността по обнародването на извори за българската история от началото на 80-те години на миналия век се проваля още в самото му начало. Изготвените обаче Правила за обнародване на писмени извори за българската история (XVIII–XX в.) от представители на ГУА при МС, БАН, НБКМ [**Правила за обнародване на писмени извори ...**, 1981], включени година по-късно като четвърта част на Методическия кодекс на ГУА при МС, са от значение за методическото осигуряването на печатната изворова база на историческата наука. Документални издания не само спестяват време на изследователите във връзка с издирването на документи и тяхното извороведско анализиране, но провокират научния интерес към поставените в тях нови проблеми и осигуряват по-голяма обективност на изследванията, тъй като обнародваните документи не могат да бъдат игнорирани от специалистите.

Въпросът за достъпа до архивите (законно регламентирания ред и условия за използването на архивните документи) в годините на социализма е обвързан преди всичко с интересите на управляващата Комунистическа партия и в по-малка степен с тези на обществото. При обсъждането на План-програма за работата на органите за управление на ДАФ по изпълнение на Закона за Държавния архивен фонд и Правилника за неговото прилагане на разширено заседание на Междуведомствения координационен съвет по архивно дело, проведено на 26 юли 1989 г., Николай Жечев от Института по история, вземайки отношение към т. 20 „Разработване на нова Наредба за реда за използване на документите на ДАФ“, отправя следния апел: „...много пъти се поставя въпросът за по-широк достъп до архивното богатство на страната, особено за хората, които работят по новата българска история. Също и за границите, до които могат да се използват тези документи. В тази наредба вероятно трябва да залегнат съображения от този характер... да се направи достъп до тези материали, независимо къде се съхраняват“ [ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 33, л. с. 168]. Ограниченият режим на използване на документалните комплекси на ЦПА, окръжните партийни архиви, Архива на МВР, Архива на МВнР, на ЦВА (дн. ДВИА) възпрепятства в по-голяма или по-малка степен работата на изследователите в областта на новата и най-новата история. При това използването на документите от външнополитически характер, независимо от мястото им на съхранение, става само с разрешение на МВнР. Някои случаи на отказ на достъп до тази категория документи (включително и до научно-справочния апарат към тях) на български и на чуждестранни изследователи, както и опити от страна на архивната централа, БАН и Народната библиотека в София да издействат от МВнР малко по-либерален режим на достъп, са описани от Ралица Цветкова/Тодорова в монографията ѝ „История и организация на достъпа до архи-

вите“ [Цветкова, Р. 2012, с. 132–144].

Осигуряването на по-широк достъп до архивите както в България, така и в държавите от Източния блок, става факт след разпадането на комунистическия режим. Процесът на масово разсекретяване на документи в бившите социалистически страни, означаван с термина „архивна революция“, у нас започва през 1993 г. На базата на сключения на 8 юли с.г. договор между Висшия съвет на Българската социалистическа партия и Главно управление на архивите документите до 10 ноември 1989 г. (без вътрешнопартийните) на закрития Централен партийен архив се предоставят за по-нататъшно съхранение в обединения Централен държавен архив⁸, а тези на бившите окръжни партийни архиви – в съответните териториални държавни архиви. Тяхното използване става на общо основание по установения в системата на държавните архиви ред.

Не така лесно и своевременно се решава въпросът с достъпа до документите на Държавна сигурност, макар той да е поставен още на Кръглата маса през 1990 г., наред с този за партийните архиви. Приетият през 1997 г. Закон за достъп до документите на бившата Държавна сигурност и бившето Разузнавателно управление на Генералния щаб, изменен и допълнен през 2001 г. не се прилага ефективно, а с влизането в сила през 2002 г. на Закона за защита на класифицираната информация е отменен. Едва по силата на обнародвания на 19 декември 2006 г. Закон за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия за съхраняването и използването на документите на тези служби за периода от 9 септември 1944 г. до 16 юли 1991 г. се създава централизиран архив (АКРДОПБГДСРСБНА – известен като Архив на Комисията по досиетата). С този закон, както отбелязва Андриана Нейкова, „за първи път у нас се формулира целта да се издирят, съберат и проучат посочените документи, доколкото именно бившите спецслужби са достоверен източник на информация за общественото мнение и положение в държавата“ [Нейкова, А. 2010, с. 125]. Законът и Правилникът за дейността на комисията дават на всеки право на достъп до тази категория документи „за научноизследователска, публицистична и проучвателна дейност“, но по реда на Закона за достъп до обществена информация (Организацията на достъпа е регламентирана в глава IV на Закона и глава V на Правилника). Поради тази причина в Архива на Комисията по досиетата, за разлика от държавните и специализираните

⁸ Съгласно Постановление на Министерския съвет от 30 декември 1992 г. трите централни държавни архива (ЦДИА, ЦДА на НРБ и ЦДТА) и още две специализирани звена на ГУА се преобразуват в Централен държавен архив, считано от 1 януари 1993 г.

архиви, изследователите нямат право на достъп до научно-справочния апарат, а издирването на документи по заявените от тях теми се извършва по служебен път. Както основателно изтъква Русалена Пенджекова-Христева във връзка с подготовката на нейна статия, това „ограничава възможностите за архивна евристика и предполага, в определена степен, фрагментарност и непълнота на предоставените за използване архивни документи“ [Пенджекова-Христева, Р. 2018, с. 409–410].

В тази връзка внимание заслужава мнението на проф. Веселин Вучков, който като зам.-министър през 2010 – 2011 г. ръководи предаването на архива на ДС от МВР на Комисията по досиетата, а също и на историческия полицейски архив от МВР на Държавна агенция „Архиви“^[8]: „Оповестяването на принадлежност към ДС е необходима мисия и за близкото бъдеще. Ала най-важно от всичко е съдбата на изградения с дълги усилия Централизиран архив. Той постепенно следва да се дигитализира, за да осигури безпрепятствено обслужване на изследователския интерес. А преди това научно-справочният апарат, който ползва Комисията, следва да се приравни и реорганизира по посока на неговата класическа представа и същност, и да се съобрази със заложените стандарти на общия Закон за Националния архивен фонд“ [Вучков, В. Архивът на българската Държавна сигурност..., pass]. Към настоящия момент на сайта на Комисията вече са публикувани описите на документи от служебния и партийния архив на Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. Посочва се, че рубриката „Описи и архивни документи“ ще продължи да „се попълва с информация до въвеждането на описите на всички документи, намиращи се в Централизирания архив на Комисията“ [Описи и архивни документи, pass].

С влизането в сила на Закона за Националния архивен фонд през 2007 г. [Държавен вестник, бр. 57, 13 юли 2007] нормативната уредба на България в областта на архивното дело е приведена в синхрон с европейското законодателство и с приетата на 13 юли 2000 г. Препоръка № R (2000) 13 на Комитета на министрите на Съвета на Европа до държавите членки относно европейска политика за достъп до архиви [Recommendation No. R (2000) 13..., pass]. В Закона и в издадената въз основа на него Наредба за реда за използване на документите от Националния архивен фонд [Държавен вестник, бр. 10, 5 февр. 2010] залягат редица постановки относно разширяването на достъпа до документите. Архивите се задължават да осигуряват публичен достъп на потребителите до съхраняваните от тях документи, като за целта създават и поддържат система на научно-справочен апарат към документите, който е публичен и съдържа данни и за ограниченията в достъпа. Още през 2006 г. в редица държавни архиви започва отразяването на премахнатото ниво на класификация за сигурност на информацията в научно-справочния

апарат и архивните единици [Отчет..., 2007, с. 22]. През следващите години значителни документални масиви за периода 1944 – 1989 г., както и съхранявани в Архива на МВР документи за периода 1923 – 1944 г., се предоставят за свободно използване от гражданите.

След като по силата на Закона за НАФ Архивът на Министерството на външните работи престава да функционира като орган за управление на НАФ, неговият документален ресурс е предоставен на ЦДА. В отчета на ЦДА „Архиви“ за 2013 г. се подчертава фактът, „че през годината са приети голям обем документи от Министерство на външните работи за периода 1937 – 1975 г.⁹, а също така като „положителен момент“ се изтъква „и започналото регулярно комплектуване на дирекция „ДВИА“ с документи от Оперативния архив на Българската армия⁹ и Ведомствения архив на Министерството на отбраната“ [Отчет..., 2014, с. 26, pass].

Процесът на масово разсекретяване на архивни документи, започнал в началото на преходния период към демокрация, оказва благотворно влияние върху развитието на историческата наука. За това свидетелства и заявеното през 2009 г. от Даниела Колева: „Така, въпреки съществуващите ограничения, достъпът до засекретени преди архиви поставя начало в изучаването на комунистическия период, което вече дава резултати: значими изследвания на епохата от нови ценностни позиции“ [Колева, Д. 2009, с. 647].

Към днешна дата количеството на документите в архивната мрежа със запазени грифове за сигурност на информацията е незначително на фона на общия документален ресурс. По силата на Закона за НАФ (чл. 48, ал. 5) документите, съдържащи класифицирана информация, се приемат в държавните архиви след като изтекат сроковете, определени в Закона за защита на класифицираната информация (т.е. след премахване нивото на класификация).

В сега действащия архивен закон терминът „Държавен архивен фонд“ е заменен с „Национален архивен фонд“, който е с по-широко значение и включва ценните документи, възникнали не само в държавния сектор, а и тези, извън него. Съгласно закона „Националният архивен фонд се попълва с: 1. определените за постоянно запазване документи, създадени от дейността на държавните и общинските институции и други юридически и физически лица независимо от времето, носителя, начина на създаване, мястото на съхраняване и формата на собственост; 2. документи или с копия на документи за историята на България, получе-

⁹ Построената за нуждите на Централизирания архив на Комисията по досиетата сграда в гр. Баня, оборудвана с уникална система за сигурност, климатизация и противопожарна безопасност, е официално открита на 8 февруари 2011 г.

ни от чуждестранни архиви и от други чуждестранни юридически и/или физически лица“.

В резултат на ликвидирането и приватизирането на редица предприятия от началото на 90-те години на миналия век броят на фондообразувателите на архивите значително намалява. Основните източници за комплектуване са държавните и общинските институции. Само техните архивни документи обаче не са в състояние да осигурят необходимата изворова база за изследвания на постсоциалистическия период на страната. Този факт е добре осъзнат от ДА „Архиви“. В нейната Стратегия за 2013 – 2015 г. се отбелязва: „На второ място важна задача ще бъде да се противодейства на задълбочаващата се през последните години тенденция на траен спад на комплектуването на лични фондове и архиви от фондообразуватели извън списък № 1¹⁰. Между 2010 и 2012 г. броят на получените лични фондове е спаднал почти наполовина (от 99 на 59) като цели сегменти на нашето съвремие остават неархивирани. Вече 20 години в НАФ почти не постъпват документи на политически, спортни и неправителствени организации и дейци. Огромното мнозинство от организациите по т.нар. Списък № 2¹¹ са читалища и кооперации, което не гарантира пълно и всеобхватно покриване на цялата разнообразна палитра на българския преход“. Като се отчитат потребностите на съвременната историческа наука, по-нататък в текста се посочва: „Развитието на микроисторията предполага по-разнообразни и често пренебрегвани извори, в т.ч. лични архиви на възприеманите до скоро като маргинални, обикновени или „малки“ хора, които не са заемали върхови и властови позиции. Търсени тук ще са семейни албуми, лична кореспонденция, лексикони, дневници, лични писма, дипломи, документи и пр. Новите технологии обаче променят радикално живота и в личните архиви влизат все по-малко традиционни документи. Личните архиви вече се състоят от електронни снимки, електронни документи, електронни писма, чието комплектуване е технически много по-трудно“ [Стратегия на..., 2013, с. 9–10, pass].

Заявеното от ДА „Архиви“ намерение да „потърси и опита да открие нови пътища за разнообразяване и обогатяване на Националния архивен фонд“ [Стратегия на..., 2013, с. 10, pass], заложи като дейности за постигане на оперативна цел „3.3. Комплектуване на частни архиви, лични фондове и привличане на нови фондообразуватели“ [Стратегия

¹⁰ Оперативният архив на Българската армия е създаден през 2000 г., след преминаването на ЦВА към Главно управление на архивите от началото на същата година.

¹¹ Списък № 1 на действащи фондообразуватели включва държавни и общински институции.

на..., 2013, с. 16–18, pass] не се реализира в пълен обем. В стратегиите на Агенцията за 2016 – 2020 г. и за 2021 – 2026 г. предвидените дейности за обогатяването на НАФ се свеждат до постъпления от личен произход, от политически партии, юридически лица с нестопанска цел и търговски дружества, а също и от чуждестранни архиви и лица.

Комплектуването на фондове от личен произход бележи значителен ръст още през 2013 г. [Отчет..., 2013, с. 27], както и през следващите години. Постепенно, макар и не със същите темпове, архивите успяват да привлекат нови фондообразуватели, извън държавния сектор. От началото на 90-те години на XX в. съществен дял в обогатяването на НАФ заемат постъпленията на копия на документи от чуждестранни архиви.

За пълноценното използване на НАФ, както вече бе изтъкнато, от изключително значение е наличието на научно-справочен апарат към него. За постигнатото по отношение на изграждането му Стефка Петкова заявява: „Като цяло трябва да се признае, че създавайки и публикувайки архивни справочници българските архиви са осигурявали през годините широк достъп до своите фондове. Публикуваните пътеводители, инвентарни описи, тематични и фондови прегледи, тематични каталози, са стотици на брой. Изданията от времето до към средата на 80-те години на XX век са отразени в двутомната библиография от 1988 г. „Българска архивистика“. Днес вече архивите (поне административно подчинените на ДА „Архиви“) представят продукцията си от справочници в разделите, които имат на страницата на ДАА в Интернет.“ [Петкова, Ст., Атанасов, Хр. 2023, с. 150].

Към настоящия момент на сайта на ДА „Архиви“ са достъпни архивни справочници, осигуряващи търсенето на документи в границите на отделен държавен архив и на архивен фонд. В рубриката „Архивни справочници“ на интернет страницата на всеки държавен архив са публикувани техните списъци на фондове и пътеводители. Пътеводителите на всички архиви са обособени и в отделна рубрика на началната страница на сайта. В платформата „Информационна система на архивите“ (ИСДА) са включени всички инвентарни описи, списъци на частични постъпления, списъци на спомени, описи на колекциите от копия на чуждестранни документи, свързани с българската история, което в значителна степен улеснява търсенето на документи и документна информация по различни параметри. В нея са интегрирани и дигитални копия на документи.

През годините са публикувани на хартиен носител каталози, прегледи, като част от тях са описани в рубриката „Библиография“ на интернет страницата на всеки държавен архив. Множество архивни прегледи и публикации на архивни документи са отпечатани в периодичното издание „Известия на държавните архиви“, което ДА „Архиви“ определя като „научно и документално издание за първо публикуване на докумен-

ти за историята на България и света“ (от 1957 г. до 2024 г. са излезли 127 книжки). Тематични и фондови прегледи, публикации на документи в по-малък обем, както и съобщения за нови постъпления в архивите се намират и в теоретико-методическото списание „Архивен преглед“, което започва да излиза през 1954 г.¹²

В помощ на потребителите на архивна информация е поредицата „Архивни справочници“, която включва 20 тома, издадени от 2000 до 2018 г. През 1998 г. е поставено началото на документалната поредица „Архивите говорят“, която до момента съдържа 73 тома извори за българската история от наши и чуждестранни архивохранилища¹³. Част от томовете са плод на сътрудничество с историци от Софийския университет, Института по история и др. Извън поредицата са реализирани и други документални издания.

На разположение на потребителите на архивна информация са и 14 дигитални колекции в интернет-платформата „Архивите говорят“, които включват документи, свързани със значими теми от българската история. Броят им ежегодно се увеличава поне с една. Дигитални копия на части от НАФ се съдържат и в рубриките „Особено ценни и уникални документи“ и „Старопечатни издания“ на сайта на Агенцията. А в рубриката „Българска фотография“ са публикувани тематичните албуми с контактни копия на черно-бели филми, включени в опис 5 на фонд 720 (Стопански комбинат „Българска фотография“) на ЦДА. Те са създадени в периода 1945 – 1991 г.

Сред архивите, извън системата на ДА „Архиви“, активна дейност по отношение осигуряването на широк достъп до архивните си колекции развива Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. На сайта ѝ са публикувани списъкът на фондовете и всички части на пътеводителя на БИА, описите на колекцията „Портрети и снимки“, както и описи на Ориенталската сбирка. Дигитализирани са значителни части от сбирките на Направление „Опазване на ръкописно-документално наследство“ на библиотеката, които са достъпни онлайн [НБКМ, pass]. Научният архив на БАН също предоставя онлайн достъп до списъка на фондовете си, но не и до дигитализирани копия на документи (с изключение на фонд „Марин Дринов“), макар да се работи в тази посока [НА БАН, pass]. На интернет страниците на Архивите на БНР и БНТ вече са налице тематични колекции с дигитализирани съответно аудио и видеозаписи със съпът-

¹² Списък № 2 на действащи фондообразуватели включва политически партии, юридически лица с нестопанска цел и търговски дружества, предали документи в държавните архиви или заявили желание за това.

¹³ Библиографските указатели на двете специализирани периодични издания на Агенцията са достъпни в рубриката „Издания“ на сайта на ДА „Архиви“.

стваща ги информация [БНР през годините..., pass; Златен фонд, pass].

За разширяване изворовата база на изследователите от значение е публичният електронен Регистър на НАФ (НАРА), с който се цели централизиране на информацията за ценните архивни документи (съдържание, собственик, място на съхранение в страната и извън нея). Попълването му зависи от добрата воля на всички институции, организации, физически и юридически лица, които притежават ценни документи по смисъла на Закона за НАФ. Засега това са направили специализираните архивни институции, както и някои музеи, библиотеки, читалища и др.

В заключение може да се отбележи, че ролята на архивите за развитието на историческата наука е изключително съществена, тъй като именно те осигуряват основната изворова база за научните изследвания. Поради историческата съдба на българската държава и твърде закъснялата институционализация на нейните архиви, една значителна част от националното документално наследство е безвъзвратно изгубено. С появата на специализирано архивно законодателство и изграждането на архивната мрежа в България в средата на миналия век се създават необходимите условия за концентрирането на оцелелите от близкото и далечно минало ценни документи, както и на тези, които възникват и предстои да възникнат от дейността на различни институции и лица. В резултат на извършената през десетилетията от поколения архивисти работа по комплектуването и научно-техническата обработка на огромни масиви от документи и изграждането на система от научно-справочен апарат към тях става възможно пълноценното им използване. Същевременно обаче ограниченият достъп до части от Държавния архивен фонд в периода на социализма оказва влияние върху характера и обхвата на историческите изследвания. Вследствие на масовото разсекретяване на документи в края на XX и началото на XXI в. се осигурява възможност за по-задълбочено и обективно изследване на миналото. Безспорен е приносът на управляващия архивната система орган за обогатяване на НАФ с копия на чуждестранни документи, свързани с българската история. Архивите съдействат и за изграждането на печатната изворова база на историческата наука, с което не само улесняват учените, но и провокират интереса им към нови изследователски теми. С прилагането на новите информационни технологии в дейността на архивите значително се разширяват възможностите за достъп до техните информационни ресурси. Въпреки постиженията, пред българските архиви продължават да стоят важни задачи, свързани както с опазването и обогатяването на Националния архивен фонд, така и с адаптирането на дейността им в съвременната информационна среда. Привличането на нови фондообразуватели извън държавния сектор, архивирането на електронни документи, дигитализирането на архивни документи и усъвършенстването на науч-

но-справочния апарат са от съществено значение не само за бъдещото развитие на архивните институции, но и за осигуряването на основната изворова база за изследванията в областта на новата и най-нова история на България, както и за улесняването на достъпа до нея.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Архивни източници и периодичен печат/ Archival sources and Periodicals

ЦДА – Централен държавен архив, фонд 540 и фонд 1Б. [Tsentralen darzhaven arhiv, fond 540 i fond 1B.]

Държавен вестник, 1980, 2007, 2010. [Darzhaven vestnik, 1980, 2007, 2010.]

Публикации/ Publications

Архив на българските архиви..., 2021 – Архив на българските архиви. Т. 2, 70 години от създаването на държавните архиви. Състав. Калинка Анчова, Марияна Пискова и Милена Тодоракова. София: Авангард прима, 2021. [Arhiv na balgarskite arhivi. T. 2, 70 godini ot sazdavaneto na darzhavnite arhivi. Sastav. Kalinka Anchova, Mariyana Piskova i Milena Todorakova. Sofiya: Avangard prima, 2021.]

Архиви и история..., 2020 – Архиви и история: взаимодействия, перспективи: сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 16–17 октомври 2019. Състав. и науч. ред. Анна Кочанкова. София: Херон прес, 2020. [Arhivi i istoriya: vzaimodeystviya, perspektivi: sbornik dokladi ot natsionalen seminar, Sofiya, SU „Sv. Kliment Ohridski“, 16–17 oktomvri 2019. Sastav. i nauch. red. Anna Kochankova. Sofiya: Heron pres, 2020.]

Архиви и история..., 2021 – Архиви и история: пътища на познанието: сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, [19–20 октомври 2020]. Състав., науч. ред. Анна Кочанкова. София: Херон прес, 2021. [Arhivi i istoriya: patishta na poznaniето: sbornik dokladi ot natsionalen seminar, Sofiya, SU „Sv. Kliment Ohridski“, [19–20 oktomvri 2020]. Sastav., nauch. red. Anna Kochankova. Sofiya: Heron pres, 2021.]

Архиви и история..., 2024 – Архиви и история: с лице към бъдещето: сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 18 октомври 2023. Състав., науч. ред. Анна Кочанкова. София: Херон прес, 2024. [Arhivi i istoriya: s litse kam badeshteto: sbornik dokladi ot natsionalen seminar, Sofiya, SU „Sv. Kliment Ohridski“, 18 oktomvri 2023. Sastav., nauch. red. Anna Kochankova. Sofiya: Heron pres, 2024.]

Гергова, А. 2006 – Ани Гергова. Книжовно-документално наследство. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006. [Ani Gergova. Knizhovno-dokumentalno nasledstvo. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2006.]

Държавните архиви..., 2001 – Държавните архиви. По повод 50 години от излизането на Указ 515/10 октомври 1951 г. София: ГУА при МС, 2001. [Darzhavnite arhivi. Po povod 50 godini ot izlizaneto na Ukaz 515/10 oktomvri 1951 g. Sofiya: GUA pri MS, 2001.]

Игнатова, А. 2000 – Анка Игнатова. Приносът на Военното ведомство в изграждането на печатната изворова база на българската историческа наука в периода до създаването на Държавния архивен фонд. – Известия на държавните архиви, кн. 80, 2000, 59–89. [Anka Ignatova. Prinosat na Voennoto vedomstvo v izgrazhdaneto na pechatnata izvorova baza na balgarskata istoricheska nauka v perioda do sazhdavaneto na Darzhavniya arhiven fond. – Izvestiya na darzhavnite arhivi, kn. 80, 2000, 59–89.]

Кабадаиев, Ж. 1987 – Живко Кабадаиев. Четвъртата сесия на Съвета на СИБАЛ (София, 29.X. – 2.XI.1986 г.) – Архивен преглед, 1987, кн. 1, 68–69. [Zhivko Kabadaiev. Chetvartata sesiya na Saveta na SIBAL (Sofiya, 29.X. – 2.XI.1986 g.) – Arhiven pregled, 1987, kn. 1, 68–69.]

Колева, Д. Даниела Колева. Устната история и архивната революция: изучаването на близкото минало като научна задача, политически жест и морален дълг. – В: История на Народна република България. Режимът и обществото. София: Институт за изследване на близкото минало, 2009, 646–660. [Daniela Koleva. Ustnata istoriya i arhivnata revolyutsiya: izuchavaneto na blizkoto minalo kato nauchna zadacha, politicheski zhest i moralen dalg. – V: Istoriya na Narodna republika Balgariya. Rezhimat i obshtestvoto. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo, 2009, 646–660.]

Кочанкова, А. 2013 – Анна Кочанкова. Българско документално наследство: архиви и институции на паметта. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013. [Anna Kochankova. Balgarsko dokumentalno nasledstvo: arhivi i institutsii na pametta. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2013.]

Кук, Т. 1996 – Тери Кук. Архивите в постмодерния свят: взаимодействие на архивната теория и практика след издаването на холандския учебник от 1898 г. – Архивен преглед, кн. 3–4, 1996, 25–58. [Teri Kuk. Arhivite v postmoderniya svyat: vzaimodeystvie na arhivnata teoriya i praktika sled izdavaneto na holandskiya uchebnik ot 1898 g. – Arhiven pregled, kn. 3–4, 1996, 25–58.]

Личните документи..., 1987 – Личните документи като исторически извори. Ред. кол. Кънчо Георгиев отг. ред. и др. София: БАН, 1987. [Lichnite dokumenti kato istoricheski izvori. Red. kol. Kancho Georgiev otg. red. i dr. Sofiya: BAN, 1987.]

Матеева, М. 1973 – Мария Матеева. Архивното дело и историческата наука. – В: Проблеми на българската историография след Втората световна война. София: Наука и изкуство, 1973, 134–138. [Mariya Mateeva. Arhivnoto delo i istoricheskata nauka. – V: Problemi na balgarskata istoriografiya sled Vtorata svetovna voyna. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1973, 134–138.]

Нейкова, А. 2004 – Андриана Нейкова. Българските архиви и научната комуникация в информационното общество. – Известия на националния литературен музей, 2004, № 2, 42–50. [Andriana Neykova. Balgarskite arhivi i nauchnata komunikatsiya v informatsionното obshtestvo. – Izvestia na natsionalniya literaturen muzey, 2004, № 2, 42–50.]

Нейкова, А. 2010 – Андриана Нейкова. Българската архивна реформа и съдбата на архивите на бившите специални служби. – Библиотека, 2010, № 2–3, 122–130. Достъпен/Публикуван онлайн на адрес: https://www.nationallibrary.bg/www/wp-content/uploads/2025/07/Biblioteka_br2-3_2010.pdf [Andriana Ney-

kova. Balgarskata arhivna reforma i sadbata na arhivite na bivshite spetsialni sluzhbi. – *Biblioteka*, 2010, № 2–3, 122–130. Dostapen/Publikuvan onlayn na adres: https://www.nationallibrary.bg/www/wp-content/uploads/2025/07/Biblioteka_br2-3_2010.pdf]

Нейкова, А. Идеи и програми за..., 2000 – Андриана Нейкова. Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история. – *Годишник на Софийския университет*. Исторически факултет, 2000, № 84–85, 288–325. [Andriana Neykova. Idei i programi za izdirvane i publikuvane na pismeni izvori za balgarskata istoriya. – *Godishnik na Sofiyskiya universitet*. Istoricheski fakultet, 2000, № 84–85, 288–325.]

Ников, П. Задачите на..., 1920/1921. – Петър Ников. Задачите на днешната българска историография. – *Годишник на Софийския университет*. Историко-филологически факултет, т. XVII, 1920/1921, 289–307. [Petar Nikov. Zadachite na dneshnata balgarska istoriografia. – *Godishnik na Sofiyskia universitet*. Istoriko-filologicheski fakultet, t. XVII, 1920/1921, 289–307.]

Отчет..., 2007 – Отчет за дейността на Главно управление на архивите при Министерския съвет през 2006 г. – *Архивен преглед*, 2007, кн. 1–2, 21–75. [Otchet za deynostta na Glavno upravlenie na arhivite pri Ministerskia savet prez 2006 g. – *Arhiven pregled*, 2007, kn. 1–2, 21–75.]

Отчет..., 2014 – Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2013 г. Март 2014 г. – https://www.archives.government.bg/uploaded_files/Otchet-DAA_2013.pdf [Otchet za deynostta na Darzhavna agentsia „Arhivi“ prez 2013 g. Mart 2014 g. – https://www.archives.government.bg/uploaded_files/Otchet-DAA_2013.pdf]

Панайотов, П. 1974. – Панайот Панайотов. Българските архиви – богата документална база за исторически изследвания. – *Векове*, 1974, кн. 4–5, 127–134.

Пенджекова-Христева, Р. 2018. – Русалена Пенджекова-Христева. Архивна ретроспекция в оперативните дела на бившата Държавна сигурност. (За литературно дело „Островът“). – В: *Археологически хоризонти*. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. д-р Иван Джамбов. Съст. и ред. Георги Митрев и др. [Пловдив]: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018, 408–414. [Rusalena Pendzhekova-Hristeva. Arhivna retrospektsiya v operativnite dela na bivshata Darzhavna sigurnost. (Za literno delo „Ostrovat“). – V: *Arheologicheski horizonti*. Sbornik v chest na 70-godishninata na dots. d-r Ivan Dzhambov. Sast. i red. Georgi Mitrev i dr. [Plovdiv]: UI „Paisiy Hilendarski“, 2018, 408–414.]

Пенджекова-Христева, Р. 2014 – Русалена Пенджекова-Христева. Историци и архивисти – рицари на паметта на обществото. – В: *Университетски четения по архивистика*. Т. III. Част I. Философия на архивното познание и постижения на българската университетска архивистика. София [т.е. В. Търново]: [Фабер], 2014 ([София]: Инвестпрес), 2014q 46–73. [Rusalena Pendzhekova-Hristeva. Istoritsi i arhivisti – ritsari na pametta na obshtestvoto. – V: *Universitetski chetenia po arhivistika*. T. III. Chast I. Filosofia na arhivnoto poznanie i postizhenia na balgarskata universitetska arhivistika. Sofia [t.e. V. Tarnovo]: [Faber], 2014 ([Sofia]: Investpres), 2014, 46–73.]

Петрова, Л. 1983 – Лилия Петрова. Новата програма на Главно управление на архивите за събиране на лични фондове и спомени. – *Архивен преглед*,

1983, кн. 1, 16–20. [Liliya Petrova. Novata programa na Glavno upravljenje na arhivite za sabirane na lichni fondove i spomeni. – *Arhiven pregled*, 1983, кн. 1, 16–20.]

Петкова, Ст. 2010 – Стефка Петкова. Професор Петър Миятев и началото на централизираното архивно дело в България. – *Известия на държавните архиви*, т. 100, 2010, 30–47. [Stefka Petkova. Profesor Petar Miyatev i nachaloto na tsentraliziranoto arhivno delo v Balgaria. – *Izvestia na darzhavnite arhivi*, t. 100, 2010, 30–47.]

Петкова, Ст. 2011 – Стефка Петкова. Увод в архивознанието. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2011. [Stefka Petkova. Uvod v arhivoznaniето. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2011.]

Петкова, Ст., Хр. Атанасов 2023 – Стефка Петкова, Християн Атанасов. ИКТ, дигитализацията и достъпът до архивните документи в България. Мисли, практики, надежди. София: АИ „За буквите – О писменехъ“, 2023. [Stefka Petkova, Hristiyan Atanasov. IKT, digitalizatsiyata i dostapat do arhivnite dokumenti v Balgaria. Misli, praktiki, nadezhdi. Sofia: AI „Za bukvite – O pismenehy“, 2023.]

Сборник от нормативни актове..., 1978 – Сборник нормативни актове по архивното дело в Народна република България. София: Главно управление на архивите при Министерския съвет, 1978. [Sbornik normativni aktove po arhivnoto delo v Narodna republika Balgaria. Sofia: Glavno upravljenje na arhivite pri Ministerskia savet, 1978.]

Симеонова, Е. 1971 – Евдокия Симеонова. Документи за създаването на държавните архиви в България. – *Известия на държавните архиви*, т. 22, 1971, 61–102. [Evdokia Simeonova. Dokumenti za sazdavaneto na darzhavnite arhivi v Balgaria. – *Izvestia na darzhavnite arhivi*, t. 22, 1971, 61–102.]

Цветкова, Р. 2012 – Ралица Цветкова. История и организация на достъпа до архивите. София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 2012. [Ralitsa Tsvetkova. Istoria i organizatsia na dostapa do arhivite. Sofia: NB „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2012.]

Хаджиниколов, В. 1989 – Веселин Хаджиниколов. Историческата наука в България при социализма. Етапи и насоки на развитие (1944 – 1987). – *Исторически преглед*, 1989, № 9, 3–20. [Веселин Хаджиниколов. Историческата наука в България при социализма. Етапи и насоки на развитие (1944 – 1987). – *Исторически преглед*, 1989, № 9, 3–20]. [Veselin Hadzhinikolov. Istoricheskata nauka v Balgaria pri sotsializma. Etapi i nasoki na razvitie (1944 – 1987). – *Istoricheski pregled*, 1989, № 9, 3–20. [Veselin Hadzhinikolov. Istoricheskata nauka v Balgaria pri sotsializma. Etapi i nasoki na razvitie (1944 – 1987). – *Istoricheski pregled*, 1989, № 9, 3–20.]

Интернет базирани източници/ Internet Sources

БНР през годините... – БНР през годините. Звуковата памет на България, съкровищницата на БНР – „Златният фонд“ – <https://archives.bnr.bg/archives/post/12935/zvukovata-pamet-na-balgariya-sakrovishtnitsata-na-bnr-zlatniyat-fond> [BNR prez godinite. Zvukovata pamet na Balgariya, sakrovishtnitsata na BNR – „Zlatniyat fond“ – <https://archives.bnr.bg/archives/post/12935/zvukovata-pamet-na-balgariya-sakrovishtnitsata-na-bnr-zlatniyat-fond>].

Вучков, В. Архивът на българската Държавна сигурност... – Веселин Вучков. Архивът на българската Държавна сигурност: мисли върху перспективи-

те. 04. ян. 2023. – <https://www.marginalia.bg/arhivat-na-balgarskata-darzhavna-sigurnost-misli-varhu-perspektivite/> [мрепубликувана със съкращения статия: **Вучков, В.** Едно институционално усилие: близки спомени. Или как бе съхранен архивът на българската Държавна сигурност? – *Балканистичен форум*, 2022, бр. 2, 62–80]. [Veselin Vuchkov. Arhivat na balgarskata Darzhavna sigurnost: misli varhu perspektivite. 04. yan. 2023. – <https://www.marginalia.bg/arhivat-na-balgarskata-darzhavna-sigurnost-misli-varhu-perspektivite/> / [Prepublikuvana sas sakrashteniya statiya: Vuchkov, V. Edno institutsionalno usilie: blizki spomeni. Ili kak be sahranen arhivat na balgarskata Darzhavna sigurnost. – *Balkanistichen forum*, 2022, br. 2, 62–80.]

ДА „Архиви“ – Държавна агенция „Архиви“ – <https://www.archives.government.bg/> [Darzhavna agentsia „Arhivi“ – <https://www.archives.government.bg/>]

Златен фонд – Златен фонд [на Българската национална телевизия]. – <https://bnt.bg/zlaten-fond-160cat.html> [Zlaten fond [na Balgarskata natsionalna televizija]. – <https://bnt.bg/zlaten-fond-160cat.html>]

НА БАН – Научен архив на Българската академия на науките. – <http://archiv.cl.bas.bg/default.htm> [Nauchen arhiv na Balgarskata akademiya na naukite. – <http://archiv.cl.bas.bg/default.htm>]

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – <https://www.nationallibrary.bg/www/> [Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ – <https://www.nationallibrary.bg/www/>]

Описи и архивни документи – Описи и архивни документи. Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. [Opisi i arhivni dokumenti. Komisija za razkrivane na dokumentite i za obyavyavane na prinadlezhnost na balgarski grazhdani kam Darzhavna sigurnost i razuznavatelnite sluzhbi na Balgarskata narodna armia.] – <https://www.comdos.bg/opisi-na-dokument>

CIBAL – International Information Centre for Balkan Studies (CIBAL). – UIA Union of International Associations / Global Civil Society Database. – <https://uia.org/s/or/en/1100056168>

Records..., 2023 – Records in Contexts Foundations of Archival Description. Version 1.0. November 2023. – International Council on Archives Expert Group on Archival Description – <https://github.com/ICA-EGAD/RiC-FAD/blob/main/current-version/RiC-FAD-1.0.pdf>

Recommendation No. R (2000) 13... – Recommendation No. R (2000) 13 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives – <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=366245>